

УДК 376.37
МРНТИ 14.29.29

Жакипбекова С.С.¹, Мыңбасы Ә.М.²

¹Ғылыми жетекшісі, PhD, аға оқытушы

*²7M01902- Арнайы педагогика: Логопедия білім беру мамандығының 2 курс магистранты,
aigerimonly@mail.ru*

^{1,2}Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қаласы, Қазақстан

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ ЖАЛПЫ СӨЙЛЕУ ТІЛІ ДАМУЫ АҒАН ІІІ ДЕНГЕЙДЕГІ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫН ОЙЫН АРҚЫЛЫ ДАМУЫ

Аңдатпа

Мақалада мектеп жасына дейінгі жалпы сөйлеу тілі дамуы аған ІІІ денгейдегі балалардың сөздік қорын дамуындағы ойынның маңызы мен ойын түрлері көрсетілген. Ойын арқылы балалардың сөздік қоры дамып, ауызша сөйлеу машығын игереді, таным белсенділіктері қалыптаса түсіп, ақыл-ойы өсіп жетіледі әрі адамгершілік қасиеттерді бойына сіңіреді.

Түйін сөздер: мектеп жасына дейінгі бала, жалпы сөйлеудің дамуы, ойын.

Жакипбекова С. С.¹, Мынбасы А. М. ²

¹научный руководитель, PhD, старший преподаватель

*²Магистрант курса специальности 7M01902-Специальная педагогика: Логопедия,
aigerimonly@mail.ru*

^{1,2}КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан

ИГРОВОЕ РАЗВИТИЕ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА ДЕТЕЙ ІІІ УРОВНЯ С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В статье показано значение игры и виды игры в развитии словарного запаса для детей ІІІ уровня с общим недоразвитием речи в дошкольном возрасте. Через игру у детей развивается словарный запас, осваиваются навыки устной речи, формируются познавательные активности, растёт интеллект и усваиваются нравственные качества.

Ключевые слова: дошкольник, общее недоразвитие речи, игра.

S.S. Zhakipbekova¹, A.M. Mynbasy ²

¹scientific director, PhD, senior lecturer

²2nd course master specialty of 7M01902 aigerimonly@mail.ru

^{1,2} KazNPU named after Abay, Almaty, Kazakhstan

PLAY VOCABULARY DEVELOPMENT OF LEVEL ІІІ CHILDREN WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT OF PRESCHOOL AGE

Abstract

The article shows the importance of games and types of games in the development of vocabulary for children of level ІІІ with general speech underdevelopment in preschool age. Through the game, children develop vocabulary, master oral speech skills, form cognitive activities, increase intelligence and acquire moral qualities.

Keywords: preschooler, general underdevelopment of speech, game.

Егеменді еліміздің талабына сай мемлекеттік тілді меңгеру, оқыту, қазіргі заманға сай білімді де, тәрбиелі ұрпақ тәрбиелеу педагогтар еншісінде.

Мектеп жасына дейінгі оқыту-тәрбиелеу жұмысында балалардың тілін дамыту, сөздік қорларын молайту, ауызша сөйлеуге үйрете отырып, үйренген сөздерін күнделікті өмірде еркін қолдану, одан әрі күнделікті іс-әрекет кезіндегі тілдік қарым-қатынаста қолдана білуге жаттықтыру ісіне ерекше мән берілген.

Мектеп жасына дейінгі жалпы сөйлеу тілі дамымаған III деңгейдегі балалармен сөздік жұмысын жүргізу ісі - тіл дамытудың негізгі міндеттері болып есептелінеді.

Жалпы сөйлеу тілі дамымаған III деңгейдегі балалармен сөздік жұмысын жүргізе отырып, оларды айналасындағы заттармен таныстырып, атын атай білуге, қасиеті мен сапасын, түр-түсі және пішінін ажырата білуге, өмірдегі, қоршаған ортадағы түрлі құбылыстар жайындағы ұғым, түсініктерін дамыта отырып, белсенді түрде тілдік қарым-қатынас жасай білуге үйретеміз.

Мектеп жасына дейінгі жалпы сөйлеу тілі дамымаған III деңгейдегі балалардың сөздік қорын дамыту ісінде логопед балалардың жаңа сөздерді меңгеруін және үйренген сөздерін тиянақтап, анықтап жеткізуі басты міндеті болып саналады.

Осы аталған міндеттерді логопед үнемі жалпы сөйлеу тілі дамымаған III деңгейдегі балалардың сөздік қорымен жұмысын жүргізуде басшылыққа алып отыруы тиіс. Балалардың сөздік қорын дамытуда ойынның орны ерекше. Ойын-баланың шын тіршілігі.

Баланың анасы сәбидің дүние есігін ашпай тұрып, онымен күнде сөйлеп оған ерекше көңіл бөледі. Бала алты айлығында ересектермен қарым-қатынас орнатуға тырысады. Сәби өзінің дыбыстаған сөздерін тыңдап, қоршаған ортадағы адамдардың сөздеріне және қимыл іс-әрекеттеріне назар аударады. Бала мектепке дейінгі шақта тілді дамытудың бірнеше кезеңдерінен өтеді. Тек қана қарым – қатынас саласында ғана балалардың сөздік қорын дамытпай, сонымен қатар балаларды қоршаған ортамен таныстыру, әдеби шығармаларды оқу барысында жүзеге асыруға болады. Жалпы сөйлеу тілі дамымаған III деңгейдегі балалардың сөздік қорын дамыту 2-3 жасынан басталады. Осы жаста біз балалардың артикуляциялық мүшелеріне назар аударамыз. Ал 3-4 жасында біз балалардың әрі қарай тілдік дамуын ескере отырып сөздік қорын байытамыз. Мысалға бір немесе екі сөзден тұратын сөйлем құрастыру. 5 - 6 жастағы балалар барлық дауысты және дауыссыз дыбыстарды анық айтуға, әдеби шығармаларды мәңгеріп оқуға, бес және алты сөзден тұратын сөйлемдерді ересектердің көмегінсіз құрастыра алуға, өз тәжірибиелеріне сүйене отырып әңгіме құрастырулары тиіс. Логопед маман балаларды ересектермен немесе құрбы-достарымен еркін сөйлесуге жағдай жасап қоймай, сонымен қатар оны әрі қарай жүзеге асыруы тиіс. Балалардың сөздік қорын ең алдымен ойын іс-әрекетімен байланыстыру қажет. Себебі ойын іс-әрекеті барысында баланың ақыл-ой қабілетімен қатар сөздік қоры молаяды. Ойын ойнау барысында бала ересектермен және достарымен тығыз байланысқа түседі. Қоршаған ортадағы болып жатқан құбылыстарға ерекше көзқарас танытып зер салады. Қазақ халқының ұлы ойшылы Абай Құнанбаев «ойын ойнап, ән салмай өсер бала бола ма?» деп айтқандай баланың өмірінде ойын ерекше орын алады.

Ойын - балалар әрекетінің негізгі түрлерінің бірі. Ойын арқылы бала айналысындағы нәрседен өзіне қызықтысына ықыласы ауып, таңдап алады.

Ойындардың негізгі мақсаты – балалардың ықылас зейінін, сөздік қорын, байқампаздығын, есте сақтау, қабылдауын дамытуға, икемділікті арттыруға, өзінің жеке құрбыларының іс-әрекетін бағалауын қалыптастыру.

Сонымен жалпы сөйлеу тілі дамымаған III деңгейдегі балалардың сөздік қорын дамытуда ойындарды қолдану үлкен нәтиже береді. Ойын арқылы балалардың сөздік қоры дамып, ауызша сөйлеу машығын игереді, таным белсенділіктері қалыптаса түсіп, ақыл – ойы өсіп жетіледі әрі адамгершілік қасиеттерді бойына сіңіреді.

Баланың бір ерекше қасиеті сөйлеуден еш жалықпайды. Ойын бала тілінің дамуына ықпалын тигізіп, таным белсенділігінің дамуына жол ашады. Қай бала болмасын ойынмен өседі,

өйткені бала табиғатының өзі тек ойынмен байланысты. Ойын үстінде бала еш нәрсеге тәуелсіз. Ол өзін еркін ұстайды. Ал еркіндік дегеніміз барлық дамудың баспалдағы, бәрін білуге деген талпынысы мен құлшынысы. Баланың білуге деген құштарлығы, сөйлеуі ойын үстінде қалыптасады [1].

Сөздік қорды дамыту ісін ұйымдастыру жұмысында ойын сабағы ең негізгі орын алады. Логопед бақылау, заттарды қарау, сурет қарау, жұмбақ шешу және құрастыру, саяхат, ойын-сабақтарын ұйымдастыру барысында балалардың сөздік қорларын дамытады.

Үстел үсті ойындар сабақ және сабақ мазмұнына қарай танымдық, дамытушы ойындарды, тапсырмаларды қолдану, балаларды заттарды бір-бірімен салыстыруға оларды қасиетіне қарай ажыратуға және оны танып білуге үйретеді. Сөйтіп бала топтағы жасына сәйкес бағдарламаның міндетті түрде меңгереді. Ойын ұйымдастыруда логопед маман өзі жетекші болып отырып, балаларды ойнай білуге, ойын ережесін сақтауға, әрі оларды ойната отырып, ойлануға бағыттайды, заттың атын немесе қасиетін есінде сақтап қалуға жол ашады, ойынға қызықтыра отырып зейінін, қиялын дамытады.

Сонымен қатар ойын барысында бала үлкендермен, өз құрбылармен қарым-қатынас жасайды. Әр бала өз жетістігіне қуанып, мәз болады. Сондықтан да ойын-тапсырмаларды тандауда және іріктеуге балалардың жан және жеке ерекшелігін ескерген жөн.

Логопед балалармен ойынды үш түрлі етіп өткізуіне болады.

Олар:

- заттармен;
- үстел-үсті;
- сөздік ойын;

Осы ойындарды өткізудің шарттары мен мысалдары төменде көрсетілген:

➤ **Заттармен ойналатын ойын** - ойыншықтарды, табиғи заттарды қолдану арқылы өткіледі. Мысалы: « Дәл осындайды тауып ал», «Салыстыр да, атын ата», «Қай ағаштын жапырағы?», « Бірдей ойыншықты тап», «Қайсысы көп, қайсысы аз?» т.б.

➤ **Үстел-үсті ойыны** – үстелге немесе ойыншылардың қолына толығымен орналас-тыруға болатын заттардың кішкене жиынтығын басқаруға негізделген ойын. Үстел үсті ойындары қатарына арнайы алаңшаларда ойнайтын ойындар, карточкалық ойындар, домино, лото, суреттер қолданады. Мысалы: «Суреттер құрастыр», «Қандай затқа ұқсайды?», «Қай сурет тығылды?», « Бір сөзбен ата», «Кім байқағыш», « Қиылған суреттер», «Ұқсасын тап» « 4-нші не артық?».

➤ **Сөздік ойын** арқылы сөзді орынды қолдана білуге, дұрыс жауап айтуға, сөз мағынасын түсінуге, орынды сөйлесуге үйренеді. Мысалы: «Сөз ойла», «Сөз құра», «Жұмбақ ойла», « Жалғастыр», «Үш сөз ата», « Жақсы-жаман». Сонымен қатар балалардың сөздік қорларын дамыту жұмысына ойындарды қолдаумен қатар « Пішіндер көрмесі», «Өрнекті есінде сақта», «Қиын жолдар», «Суретті жалғастыр», «Биші адамдар», «Көңілді таяқшылар» тәрізді жаттығу тапсырмаларды да пайдаланып отыру өз нәтижесін берді. Бұл аталған жаттығу, тапсырмалар балалардың сөздік қорын дамыта отырып, таным белсенділіктерін және саусақ бұлшық етін дамытады.

Жалпы ойынды ұйымдастыру 3 бағытты қамтиды. Олар:

- ойынды өткізуге әзірлік;
- ойынды өткізу;
- ойынды талдау;

Ойынды өткізуге әзірлік, бұл балаларға ойынның атымен таныстырып ойын ойнай-тынымызды, қауіпсіздік ережесін сақтау керектігін ескерту. Балаларды ойынның мазмұны-мен таныстыру **ойынды өткізу** болып табылады. **Ойынды талдау**, бұл ойынның өз мақса-тына жету, балалардың белсенділігі және олардың іс-әрекеті болып табылады. Сонымен балалардың сөздік қорларын дамытуда ойындарды тапсырма-жаттығуларды қолдану үлкен нәтиже береді. Ойын арқылы балалардың сөздік қоры дамып, ауызша сөйлеу машығын игереді, таным белсенділіктері қалыптаса түсіп, ақыл ойы өсіп жетіледі, әрі адамгершілік қасиеттер бойына сіңіреді [2].

Кесте 1. Ойындардың балаларға әсері

Ойын түрі	Баланың тілін дамытуға әсері
Рөлдік ойындар	Рөлдік ойын арқылы балалар бір -бірімен қарым- қатынасқа түсіп сөйлеседі. Рөлде ойнап тұрған бала өзін сол кейіпкерлерге теңеп, кейіпкердің жақсы қасиеттерін бойына сіңіреді, мақал-мәтелдерді пайдалану барысында әдеби сөйлеуге дағдыланады, сөздік қоры молаяды, халқымыздың асыл, маржан сөздерін меңгереді. Ойынның осы түрі баланың тілін дамытуда, сөйлеу мәдениеті мен ақыл-ойын, дүниетанымын жетілдіруде тиімді нәтиже береді.
Драматизациялық ойындар	Бұл ойын түрі балаларға керекті сөздер мен сөйлемдерді меңгеруді, интонацияны дұрыс пайдалануды, мәнерлеп және көркемдеп сөйлеуге үлкен әсер етеді.
Ұлттық ойындар	Қазақтың ұлттық ойындары ерлікті, өжеттілікті, батыл-дықты, сөз шеберлігін, дененің шынығуын қажет етеді. «Орамал ілу», «Асық ату», «Түйілген орамал», «Ұшты-ұшты» сияқты ұлттық ойындар баланың сөздік қорын молайтуға, өмір тәжірибесін кеңейту, ептілік қабілеттерін жетілдіруге өз әсерін тигізеді.
Дидактикалық ойындар	Ұлттық ойындар арқылы баланың тілін дамыту жұмыстары мынадай әдіс-тәсілдер арқылы жүзеге асады. Ол – сұрақ – жауап, баламен сөйлесу, әңгімелесу, көрнекілік, суретпен жұмыс жасау [3].

Жоғарыда кестеде көрсетілген ойын түрлерінің ішіндегі дидактикалық ойын түріне тоқталып кетейік.

Дидактикалық ойын дегеніміз белгілі бір мақсатқа негізделген арнайы жоспары бар баланың оқу әрекетін жетілдіруге арналған іс-әрекет. Дидактикалық ойынның міндеті балалармен жүргізілетін ойындар алдына белгілі бір мақсат қойып ол біртіндеп күрделендіріп отырады.

Дидактикалық ойындарға қойылатын талаптар:

1. Әрбір дидактикалық ойындар баланың ақыл-ойын дамытуға пайдалы моральдық қасиетті бекітерлік жаттығулар болуға тиіс;
2. дидактикалық ойын тиісті міндетті орындау барысында түрлі қиындықты жеңе отырып, ақыл – ой жұмсауды керек ететін қызғылықты да тартымды болуы тиіс;
3. Дидактикалық ойын шешуін іздеп табарлықтай қызықты жайлармен ұштасып жатқаны жөн. Қызыға ойнаған ойын баланың ақылын өсіреді, құмарлығын арттырып – қойылған міндетті жөндеп орындауға ұмтылдырады[4].

Бірнеше дидактикалық ойын түрлерін алатын болсақ: «Үй жануарлары», «**Пішінді құрастыр**», «**Артығын тап**», «**Жер, су, ауа, от**», «**Көкіністер мен жемістер**». Әр ойынның мақсаты мен шарттары төменде анық көрсетілген.

Дидактикалық ойын.«Үй жануарлары»

Ойын мақсаты: Үй жануарларының дене мүшелерін атауға, ажыратуға үйрету.

Ойын шарты: Дөңгелене отырып, ғажайып қалтадан үй жануарларын алып, алған жануардың дене мүшелерін атату, олар туралы мейірімді сөздер айту.

- Балалар малдың төлдері қандай? (әдемі, сүйкімді.)
- Қалай еркелетеміз? (ботақан, қошақан.)
- Төлдер қалай ойнайды. (секіреді, жүгіреді.)

Мен өлең оқимын, сендер қандай төлдер екенін айтып, қимыл іс-әрекет арқылы көрсетесіңдер.

*Шөре, шөре лағым,
Тентек болма шырағым.
Секеңдемей деміңді ал,
Селтеңдеме құлағың, – деп нені атаймыз? – Лақты.
Қара көзің мөлдіреп,
Қызықтырмай қоймайды.
Жібек жүнің үлбіреп,
Қарасам көз тоймайды. – Бұл не? – Бота.
Әукім- әукім, әукешім,
Қасиыншы әукешін.
Енең әне келеді,
Ақ мамасын береді. – Бұл не? – бұзауым.
Қырау-қырау құндызым,
Құлдырайды шабады.
Жылтыңдаған жұлдызым,
Құстай қанат қағады. – Бұл не? – құлыншақ.*

Балалар әжелерің, аталарың еркелеткенде қандай сөздер айтады? – құлыншағым, қошақаным, ботақаным т.б.

«Пішінді құрастыр»

Ойын мақсаты: Түстер мен пішіндер арқылы құрастырып үйрету. Есте сақтау, көру, ажырату қабілеттерін дамыту.

Ойын шарты: Балалардың алдына әр түрлі пішіндер беріледі. Ол пішіндерден суреттегі көрсетілген заттарды құрастырады. Түсі мен пішінін дұрыс ажыратулары керек.

«Артығын тап»

Ойын мақсаты: Тіл байлықтарын, сөздік қорларын молайту. Тапқырлық қабілеттерін дамытып, ойынға деген қызығушылықтарын дамыту.

Ойын шарты: Балалардың алдына аңдардың суреті бар конверт таратылады. Балалар суретті алып ненің артық екенін ажыратып табулары керек.

«Жер, су, ауа, от»

Ойын мақсаты: Балалардың ойлау қабілеттерін дамытып, тез жауап беруге дағдыландыру.

Ойын шарты: Балалар шебер құрып тұрады, допты бір балаға лақтырып «Жер» деген кезде жердегі өсімдіктер, заттар, адам, ұй, жануарларды атап айтады, «су» дегенде суда тіршілік ететін балық аттарын, су көліктерін атайды, «ауа» дегенде ұшақ түрлерін, құстардың аттарын, аспан, бұлт, ай, жұлдыздың аттарын атайды.

Бұл ойынды екінші бағытпен ойнатуға болады.

«Ауа» дегенде кезде балалар қолдарын жоғары көтереді, «Су» дегенде қолдарын алға созып жүзеді, «от» дегенде қолдарын былғайды, «Жер» дегенде қолдарын төмен түсіреді.

«Көкіністер мен жемістер»

Мақсаты: Жемістермен, көкіністерді айыра білуге, атай білуге үйрету. Ойынға деген қызығушылықтарын арттыру, жылдамдыққа үйрету.

Ойын шарты: Екі жерге екі себет қойылады. Үстел үстіне көкіністер мен жемістерді шашып тастаймыз. Балалар көкіністер мен жемістерді ажыратып екі себетке бөліп салады.

Қорытындылай келгенде, қазіргі заман талабына сай оқу – тәрбие үрдісін ұйымдастыру, яғни әр баланы жеке тұлға ретінде қабылдап, санаына, бойына шақ әдеби мұралармен сусындатып тәрбиелеу, логопедтің алға қойған міндеті. Айналадағы дүниені, табиғатты бақылап, түсіндіріп, әрдайым жаңа сөздермен, сөздік қорын толықтырып отыру қажет деп есептейміз. Жоғарыда айтылған ойын түрлерін қолдана отырып, жалпы сөйлеу тілі

дамымаған балалардың сөйлеу қабілеттерін тереңдетіп, шығармашылық қабілеттерін дамытуда ойнайтын ойынына, айтқан әңгімесіне, өзі құрастырған қысқа әңгімелеріне бағыт – бағдар бере отырып, тіл байлығын, сөздік қорын дамытуды басты назарда ұстау керек деп ойлаймыз[5].

Қолданылған әдебиеттер:

1. «Дидактикалық материалдар жинағы» Құрастырған Абжапарова Б. К. 2014ж.
2. Білім айнасы газеті №5. 18.05.2018ж басылым
3. Білім айнасы газеті №12. 03.04.2019ж басылым
4. «Саусақ және тіл жаттығулары» Арман - ПВ баспаханасы Абдрахимова Г. Д. 2013ж.
5. Балабақшада ойнатылатын «Дидактикалық ойындар» жинағынан.

УДК 616.98: 578.828

МРНТИ: 76.29.51

Д.Қ. Байдосова

п. г.магистрі, аға оқытушы Абай атындағы ҚазҰПУ, Педагогика және психология институты. dk dina@mail.ru. Алматы қ. Қазақстан.

ІШКІ СЕКРЕЦИЯ БЕЗДЕРІНІҢ АУРУЛАРЫ КЕЗІНДЕГІ ЖҮЙКЕ ЖҮЙЕСІНІҢ БҰЗЫЛЫСТАРЫНЫ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада ішкі секреция бездерінің аурулары кезіндегі жүйке жүйесінің бұзылыстары туралы айтылады. Өртүрлі зиянды ықпалдардың салдарынан ішкі секреция бездерінің қызметі бұзылғанда адамның физикалық және психикалық жағдайында түрлі өзгерістер дамиды. Ішкі секреция бездерінің бұзылыстары әдетте гормондардың артық немесе жеткіліксіз мөлшерде бөлінуі түрінде болады. Бұл екеуі де теріс өзгерістер шақырады

Түйін сөздер: Гипофиз, Гигантизм, Эпифиз, Қалқанша безі, Зоб, Микседема, Критенизм, Гиперкортицизм, Бүйрек үсті бездері, Адиссон, Тимус, Тимома, Жыныс бездері, Евнухоидизм.

Д.К.Байдосова

магистр п.н, старший преподаватель, КазНПУ имени Абая, институт педагогики и психологии. dk dina@mail.ru. г.Алматы. Казахстан.

ОСНОВЫ НАРУШЕНИЙ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ ПРИ ЗАБОЛЕВАНИЯХ ЖЕЛЕЗ ВНУТРЕННЕЙ СЕКРЕЦИИ

Аннотация

В данной статье речь пойдет о нарушениях нервной системы при заболеваниях желез внутренней секреции. При нарушении функции желез внутренней секреции вследствие различных вредных воздействий развиваются различные изменения физического и психического состояния человека. Нарушения эндокринных желез обычно проявляются в виде избыточного или недостаточного высвобождения гормонов. Оба они вызывают негативные изменения

Ключевые слова: Гипофиз, Гигантизм, Эпифиз, щитовидная железа, Зоб, Микседема, Критенизм, Гиперкортицизм, надпочечники, Адиссон, Тимус, Тимома, Гонады, Евнухоидизм.